

בה בעת, ביטא שמעון בזעם את מודעותו לכך שהאמרה פורשה בצורה שגויה לחלוטין בדרכים הרבה יותר מביכות ליהודים על ידי "אנשים שמוחם מעוות, או אולי על ידי השטן בהתגלמותו או רוחות רעות קטלניות" – אם כי שמעון מודה כי נשגב מבינתו כיצד יכלו אנשים להאמין ב"שקר זדוני" שכזה. הוא מדבר על "סוטים" שמנסים להסית את הנוצרים "שיפנו נגדנו" ושבונים "כזבים על דברי רבותינו". באשר למדרשו של ר' אלעזר הרי שהם מאשרים את הפירוש שאכן אדם הזדווג עם כל הבהמות. תגובת שמעון אינה משתמעת לשתי פנים: "למען האלוהים הטוב, מה רבה עזות המצח של עלובים אלה!"⁵³

כדי להסביר את הטקסט הבעייתי, נעזר היהודי שברא רויכלין בפירושו של יום טוב ליפמן מילהויזן בספר הניצחון. בשלב הראשון טען שמעון טענה לקסיקלית, בדרכו של מילהויזן, אולם לאחר מכן הוסיף את טענת מילהויזן שהפירושים המילוליים לדברי ר' אלעזר "בלתי אפשריים" משום שלא ייתכן שאדם התערה באופן מיני עם פשפשים, פרעושים, זבובים וחגבים. רויכלין אומנם היה נכון לראות מספר ספרים עבריים מוחרמים ואפילו נשרפים, כולל קודמו של **ספר הניצחון** בעל השם **ניצחון הישן**,⁵⁴ אולם הוא בכל זאת מייחס לדמותו של שמעון אימוץ של אמירה מאתגרת מן התלמוד, יצירה שעל זכות קיומה הגן רויכלין בעוז נגד הדומיניקנים בני תקופתו שביקשו את הפקעתו והשמדתו.

תמונות נבחרות מן המאה העשרים

העיסוק באמרתו של ר' אלעזר נמשך אל תוך העת החדשה. מאחר שבחנתי כמה תגובות מודרניות ועכשוויות במקום אחר,⁵⁵ אתייחס כאן, לסיום, לשתיים מתוך מספר קריאות מן המאה העשרים שלא נדונו באותה סקירה. הראשונה היא פרשנותו של אחד ממנהיגי הקהילה האורתודוקסית היהודית-גרמנית בווינגטון הייטס של

53 *On the Art of the Kabbalah / De arte cabalistica*, trans. Martin and Sarah Goodman (Lincoln, 1993), p. 67. *De arte cabalistica* (1517), VIIb: "... qui seditionem Christianitatis adversum nos, quamvis secundum leges imperatorum innocenter et pacifice viventes, tamen quolibet genere injuriarum excitare parati, cum saepe alias tum nuper in ista urbe dicta magistrorum nostrorum falso interpretati, sic exposuerunt: quasi Adam tunc cum omnibus bestiis et animalibus foede coiverit. Deus bone, quanta turpissimorum nebulonum audacia..."

Johannes Reuchlin, *Recommendation Whether to Confiscate, Destroy and Burn All Jewish Books*, trans. Peter Wortsman (New York, 2000), p. 34

לווי, מספרד לאשכנז (לעיל, הערה 6), עמ' 422-425.

המאה העשרים, ר' שמעון שוואב (1908-1995). השנייה לקוחה ממהדורת פירוש של רש"י ומהדורת התלמוד הבבלי שראתה אור באנגלית בחסות הוצאת "ArtScroll-Mesorah".

ר' שמעון שוואב פתח את הסברו לאמרת ר' אלעזר בהעלאת אותה התנגדות פרקטית לפרשנות המילולית שהציגו כבר בעבר חכמים כמו יום טוב ליפמן מילהוין ורויכלין (השני לא לא היה מוכר בוודאות לשוואב). בקריאתה כפשוטה הרי שהיא בלתי מובנת לחלוטין: "ופליאה דעת מלהבין דברי חז"ל אלו, וכי יתכן לומר שבא על פילים וחמורים?!"

ר' שוואב אומנם מקדם מהלך שנועד לפתוח פתח לאפשרות שחיות מסוימות ראויות לזיווג יותר מאחרות ("חיות השדה" לעומת "חיות הארץ"), אולם לבסוף, לאחר שדן בקושי הלוגיסטי הטמון בפשט המדרש באריכות רבה מאוד, הציע הבנה חלופית: "אפשר שדברו חז"ל ברמז ולא היתה ביאה ממש, אלא פירוש 'בא' הוא שירד אדם הראשון לסוף דעתה של כל נפש חיה כשקרא להם שמות".⁵⁶ ר' שוואב מוצא אומנם דרך להכיל את דברי ר' אלעזר במובנם המילולי, אך ניתן לחוש שהמבוכה ואי-הנוחות שהוא חש אינן יכולות להיות מוסברות רק לאור הקשיים המעשיים שמצא בהם. ניכר היטב כי היה ער לבעיה המוסרית החריפה שנלוותה לקריאה פשטנית של המדרש.

מה באשר להתייחסות לאמרת ר' אלעזר במהדורות פירוש רש"י לתורה ושל התלמוד הבבלי שהפיקה הוצאת מסורה (Mesorah), שיוצריה אחראים לסדרת קלאסיקות יהודיות הזוכה להצלחה מסחררת, הודות לשילוב מוצלח של פורמטים אלגנטיים וידידותיים לקורא עם גישה אולטרה-אורתודוקסית?⁵⁷ במהדורת ArtScroll של פירוש רש"י על התורה, שבה תורגמו כל ביאוריו של רש"י ונבחרים מביניהם קיבלו טיפול מורחב בהסברים בתחתית הדף, דברי רש"י מתורגמים, בלשון נקייה מעט ("בא על" = "had relations"), כפשוטם: "Adam had relations with every [species of] animal and beast". הערת שוליים מדווחת על פירוש רש"י לקטע הרלוונטי בתלמוד ואחר כך מסכמת את שתי הגישות לדברי רש"י המופיעות בספרות הביאור לפירושו מאשכנז בראשית העת החדשה, זו המילולית של דוד בן שמואל וזו הרחוקה ממנה

56 מעין בית השואבה: על פרשיות השבוע ועל ענינים שונים (ניו יורק, 1994), עמ' 10-11, על בראשית ב: כב (שם מובא "פילים" במקום "פוליס"). פרשנים מוקדמים יותר קישרו בין אמרתו של ר' אלעזר לבין קריאת השמות לחיות ע"י אדם בפסוקים הקודמים. עיינו במאמרי המצוטט לעיל, הע' 6.

57 Jeremy Stolow, *Orthodox by Design: Judaism, Print Politics, and the ArtScroll Revolution* (Berkeley, 2010).

ביותר של מהר"ל מפראג. דווקא משום דבקותם במסורת של המחברים העומדים מאחורי המותג "ArtScroll", המאפשרת להם לקבל כפשוטן אף אמרות משונות ביותר, עולה בידה של מהדורה זו של פירוש רש"י לספק מבט מאוזן על מסורת הביאורים לפירושו המדרשי של רש"י ל"זאת הפעם".⁵⁸

ובכל זאת, מהדורת התלמוד האנגלית שפרסמה אותה הוצאה לאור, זנחה במפתיע גישה שוויינית זו. לאחר שציטטו את דברי רש"י על הקטע הרלוונטי בתלמוד, הוסיפו מחברי ההערות למסכת יבמות את דעת מהר"ל, שלפיה "אין ספק בדבר שאין להבין את דברי הגמרא כפשוטם". לאחר מכן מובאת המסקנה:

כוונת הגמרא ב"בא אדם עליהם" [על החיות] שאדם בחן בשכלו את עומק פנימיותם... אדם הבחין שאף אחד מברואים אלו לא תואם לעצמותו, כך שאף אחד מהם אינו יכול להיות מועמד מבחינתו לזיווג. אלוהים המתין עם יצירת חוה עד שהגיע אדם אל תובנה זו. כאשר אדם פגש את חוה והשיג את טבעה באופן שלם, נחה עליו דעתו שכן מצא עתה שותפה ובת זוג מושלמת.⁵⁹

מאחורי התווית המסחרית "ArtScroll" מסתתרים מחברים חסרי-פנים שקשה לעיתים לקרוא את מניעיהם.⁶⁰ האם נבוכו למקרא הפירושים המילוליים של אמרת ר' אלעזר על אדם והחיות? האם חששו שקהלם יבוא במבוכה גם אם הם עצמם לא נבוכו? האם החליטו פשוט שמהר"ל ידע מה הייתה כוונתו האמיתית של ר' אלעזר? בדומה לחלק מהמחברים שנסקרו לעיל, התשובות לשאלות שכאלה רחוקות מלהיות ברורות. מה שאכן ברור הוא, שכאשר מדובר באמרות מפי חז"ל שנשמעות תמוהות כמו זו של ר' אלעזר על אדם והחיות, יש להחיל את קביעתה של אמרה אחרת: "יגעת ומצאת, תאמין". ביחס למקרה שלפנינו, משמעות הדבר היא: כאשר נמצאו יהודים

58 לוי, מספרד לאשכנז (לעיל, הערה 6), עמ' 424.

59 במקור: [the animals] cohabited with them [the animals]. "When our Gemara states that he [Adam] cohabited with them [the animals]... this means that his mind fathomed them to their depths... Adam realized that none of these creatures corresponded to his essence, and thus none of them could be a companion for him. This was the insight that God was waiting for Adam to attain before He created Eve. When Adam encountered Eve and comprehended her nature in all its profundity, his mind was put at peace, for he had finally found a perfect companion."

60 את המשפט הזה שאלתי ממאמר B. Barry Levy, "Contemporary Jewish Booklore: The Exegetical and Editorial Work of Rabbi Meir Zlotowitz and Rabbi Nosson Scherman (or The Artscroll Phenomenon, 2005)". תודתי נתונה לפרופ' לוי על ששיתף עימי מאמר חשוב זה שטרם ראה אור.

שנכחו להתמודד עם אמירות חז"ליות בעייתיות, בין אם כתגובה להתקפות מבחוץ, בין מתחושת חוסר נוחות, תמיד נמצאה דרך להציג פרשנות שלוקחת בחשבון הן את גישתו של מחברה והן את רגישותו לקהל הקוראים המשתנה לאור תפיסות שונות בדבר טיבם של הטקסטים המדרשיים הקלאסיים.